

Les traduccions castellaness de *Caritat*. Unes notes*

Laura Vilardell Domènech
(Universitat de Vic)

Jacint Verdaguer és un dels poetes catalans que compta amb més traduccions a altres llengües, com ara, entre d'altres, a l'alemany, l'italià, el txec o el castellà.¹ En aquest últim idioma es focalitzarà la nostra atenció i en particular en un llibre concret, *Caritat*, que va compilar el poeta de Folgueroles com a acte d'almoïna per als damnificats dels terratrèmols d'Andalusia, que afectaren bàsicament les províncies de Granada i Màlaga el desembre de 1884. Verdaguer anà al Bisbat de Barcelona i quedà tan colpit per les mostres de caritat que donava la gent que «Avergonyit i amb les llàgrimes als ulls me n'aní a casa a cercar mon òbol humil. “Què puc donar?”, me diguí a mi mateix i aixís com si hagués sigut flequer hauria duit un parell de pans, essent poeta me creguí obligat a donar algun bé de Déu de poesia».²

Sembla que el viatge que va fer a terres andaluses mentre era capellà del vapor «Guipúzcoa», entre 1874 i 1876, el marcà profundament. Els paisatges, les catedrals, els jardins, la història que amagava cada racó de les ciutats i les imatges de sants l'impressionaren tant que feren que d'encapçalament a una carta adreçada al seu pare, de 26 de març de 1876, digués: «Acabo de fer un viatget per Andalusia,

* El treball s'inscriu en les investigacions del projecte de recerca FFI2008-04830/FILO finançat pel Ministerio de Ciencia e Innovación, que es duen a terme dins el Grup de Recerca Consolidat (2009 SGR 736) «Textos literaris contemporanis: estudi, edició i traducció» de la Universitat de Vic.

1. Vegeu les traduccions que recull Lluís Guarnier a «Bibliografia General de Jacint Verdaguer. IV. Traduccions». A: VERDAGUER, Jacint. *Obres completes. Quarta edició*. Barcelona: Biblioteca Perenne, 1964.

2. VERDAGUER, Jacint. *Totes les obres. Poesia, 1*, a cura de Joaquim Molas i Isidor Cònsul. Barcelona: Proa, 2005, p. 291.

que és lo millor que he fet en la vida». L'empremta del que va veure a Andalusia va ser fonda i va tenir un reflex en algunes de les seves obres. El poeta català era una persona amb una gran sensibilitat cap als més necessitats, com es pot comprovar al seu *Epistolari* quan, per exemple, fa d'almoïner del marquès de Comillas.³ A més a més, sembla ser que el fet que la desgràcia passés en un dels llocs en què va estar i en va poder admirar les seves belleses, el va colpir encara més. És per això que es va afanyar a enllestir un recull de poemes, els guanyats del qual anaven directament destinats als damnificats andalusos.

Feta aquesta breu introducció, per contextualitzar l'origen del llibre, d'altra banda ben conegut, entrem ara de ple en matèria. D'entrada, cal destacar que, a diferència de la majoria d'obres verdaguerianes, no es va traduir el llibre complet al castellà. Aquest fet no deixa de ser curiós, ja que aquest recull anava dedicat al poble d'Andalusia.

Abans de començar, cal que fem una puntualització i és que el poema «Amor de mare» és un cas excepcional estudiat per la Dra. Carola Duran i, per tant, no en farem esment.

Les traduccions durant el segle XIX

Les traduccions de *Caritat* durant el segle XIX són més aviat escasses. La primera és una adaptació musical de «Jesús als nois» a una sola veu i cor amb acompanyament d'orgue, traduïda per Sebastià Trullol i Plana⁴ i amb música de Càndid Candi.⁵ Fou editada per la Llibreria

3. Prengueu com a exemple les cartes adreçades a Joan Güell del volum 7 de l'*Epistolari de Jacint Verdaguer*. Barcelona: Barcino, 1983, p. 97 i 223.

4. Sebastià Trullol i Plana (Figueres, 21 de desembre de 1863 - Maià de Montcal, Garrotxa, 1946) fou poeta i crític musical. Va cursar el batxillerat a la seva ciutat natal i, posteriorment, va estudiar la carrera de Dret a la Universitat de Barcelona on es va llicenciar l'any 1882. Després d'estudiar durant gairebé dues dècades, segons l'*Enciclopedia Espasa*, s. v., es va interessar molt més per les lletres i pel periodisme. Es va encarregar de la crítica musical, literària i artística del *Diario de Barcelona* i també d'*El Correo Catalán*. Va traduir al castellà quatre poesies més de Verdaguer: «Amar ó morir», «La pureza», «Oh Maria!» i «Veniu a Maria». (*Enciclopedia Espasa*, s. v.)

5. Càndid Candi (Empúries, 4 de febrer de 1844 - Barcelona, 1911). Als 19 anys es va donar a conèixer com a compositor de la balada «Abdala ó la torre de

i Tipografia Catòlica l'any 1885. Es tracta d'un llibret de tres planes amb el poema original fent de portada, la partitura al cos central (a sota dels pentagrames, hi ha, com correspon, el text català i castellà) i a la contraportada la traducció de Trullol i Plana.⁶

En general es tracta d'una traducció força literal, amb algunes addicions (per exemple «de casa cap al temple» per «si vais de casa al templo»), compensacions, és a dir, canvis de lloc respecte al text original («al cel, hont nos convida / ab àngels jugarem» per «con ángeles del cielo / vayamos a jugar»), omissions i traduccions de versos totalment lliures, com «mon cor d'amor és ple» per «mi muerte dióos el ser». En realitat aquests últims exemples són escassos i, de fet, es conserva el contingut del poema original. La literalitat de la traducció fa que, molt sovint, es perdi la rima.

Una altra traducció, gairebé idèntica (només varien dues majúscules per minúscules i una paraula, de «inocencia» per «existencia») es publica també en forma de llibret musical per Joan Ayné l'any 1900,⁷ data que només consta al catàleg de la BC, però no figura al document. Aquest cop, la música no és de Càndid Candi, sinó de Gaietà Casadevall.⁸ Es tracta d'un fulletó de tres planes, amb una portada i la traducció al castellà confrontada amb la versió original catalana. Després, apareixen dues pàgines més amb la partitura, amb la lletra de l'original de Verdaguer a sota dels pentagrames, no pas de la traducció de Trullol.

La penúltima traducció localitzada del segle XIX fou publicada a *El Sarrianiés*, de 23 de juliol de 1898, per tant, vora tretze anys després que veiés la llum tant la primera com la segona edició del llibre. Es

---

Minyona». L'any 1864 va ser nomenat organista de l'església dels Sants Just i Pastor, després del monestir de Santa Clara i més tard mestre de capella i organista de la parròquia de Sant Jaume, totes de Barcelona. Féu moltes composicions, sobretot de temàtica religiosa. Traslladà en música poesies de Verdaguer, Briz, Balaguer, Casas i Amigó, entre molts d'altres. (*Enciclopedia Espasa*, s. v.)

6. Biblioteca de Catalunya, M 4745/6.

7. Biblioteca de Catalunya, M 4949/36-1.

8. Gaietà Casadevall (Barcelona, 1850 - 1904). Compositor de música, tant religiosa com profana. Va musicar moltes poesies catalanes de diversos poetes i també va realitzar un gran nombre de composicions de caràcter religiós i obres per a piano i cant. (*Enciclopedia Espasa*, s. v.)

tracta d'una traducció de Francisco Blanco García⁹ de «La cegueta», que titula «La Cieguecita», i que porta com a subtítol «traducción libre de una poesía de Verdaguer». Està compost per nou estrofes de versos alexandrins, amb rima consonant encadenada. Pel que fa al contingut, realment és una versió força lliure, tot i que conserva la majoria de les imatges del poema original i s'hi recrea.¹⁰

En darrer lloc, trobem una traducció de «Per què canten les mares», feta per Francisco de Iturribarria, pbro,¹¹ que va sortir a

9. Francisco Blanco García (1864 - 1903). Quan era molt jove, va entrar al Seminari de Valladolid, la seva ciutat natal i, quan tenia 15 anys va agafar l'hàbit d'agustí. Anys més tard, se'l destinà al Monestir de l'Escorial de Madrid on treballà com a ajudant a la biblioteca. Ocupà la càtedra d'Història d'Espanya i Universal i començà la carrera de Filosofia i Lletres a la Universidad Central de Madrid. L'any 1900 es va traslladar, per prescripció mèdica, a Jauja, Perú, fins a la mort, el 30 de novembre de 1903. Per a més informació, vegeu ROYO LATORRE, María Dolores. «Francisco Blanco García». A: ACERO YUS, Francisco; BAASNER, Frank. *Docientos críticos literarios en la España del siglo XIX*. Madrid / Darmstadt: Consejo Superior de Investigaciones científicas. Instituto de la lengua española / Wissenschaftliche buchgesellschaft, 2007, p. 145-146. Cal recordar que fou un dels agustins que va ajudar Verdaguer, juntament amb el P. Miguélez, durant un dels capítols més angoixants de la vida del poeta. Per a més informació sobre aquest afer, vegeu MONJAS, Manuel. *Documentos inéditos acerca de mosén Jacinto Verdaguer: su amistad con los agustinos del Escorial*. Barcelona: Juventud, 1933 (1); Palma de Mallorca: A. Sabater, 1935 (2); Madrid: Editora Nacional, 1952 (3) i MIGUÉLEZ, Manuel F. *Verdaguer en Madrid*. Edició a càrrec de Luis González Ferreras. La Bañeza: Curueño, 2003.

10. A la Biblioteca de Catalunya es conserven dos exemplars d'aquesta poesia: l'un a un recull factici, concretament al f. 98 de Verd. 10-VII-7 (publicada a *El Sarriánés*) i l'altre, amb el topogràfic Verd. 7-VI-2/3, que conté el mateix text, està presentada en un únic foli i no té indicació de cap referència més. Trobem dues diferències entre la primera que hem esmentat i la segona i és que aquesta última no té separació d'estrofes, si bé els paràgrafs nous es presenten sagnats i la signatura del traductor no és la mateixa, ja que a *El Sarriánés* signa «FR. FRANCISCO BLANCO GARCÍA, *Agustino*» i a l'altre document signa «FR. FRANCISCO BLANCO GARCÍA, / O.S.A.»

11. Es tracta de Francisco de Iturribarria y Laucirica (1863 - 1916), poeta i sacerdot. Va cursar el batxillerat al Col·legi dels Jesuïtes d'Ordunya i després emprengué la carrera de sacerdot al Seminari de Vitòria, que va acabar l'any 1887. Fou coadjutor de la parròquia de Santiago de Bilbao des de 1889 fins a 1904, any en què va haver de renunciar al càrrec per problemes de salut. Segons l'*Enciclopedia Espasa*, s. v., va publicar un volum de poesies, que recorden l'estil emprat per Verdaguer. Després de la seva mort, concretament l'any 1920, la Junta de Cultura de la Diputació de Biscaia va publicar les composicions d'Itur-

Bilbao, concretament a la revista *El Pan de los Pobres*, de 13 d'agost de 1898.¹² Es tracta d'una versió en vers, presentada en quartetes octosíl·labes amb rima consonant ABAB.¹³ Pel que fa al contingut del poema, en conjunt és fidel al text de sortida i a totes les imatges que Verdaguer transmet, ja que es veu clarament que ha traduït en general paraula per paraula, perquè les estrofes s'avenen perfectament amb l'original. Malgrat aquesta afirmació, val la pena de prendre en consideració un fragment que sembla que no ha estat del tot reeixit i és que a la quarta estrofa l'original català diu: «De flassades i llençols / fa deu dies que no en tenen; / un los ne resta tan sols, / que empenyan, si no venen.» I en castellà, en canvi « Ni manta ni lienzo resta / Al catre en el cual se tienden, / Y el jergón en que él se acuesta / Lo empeñarán si no venden.» Primer de tot, caldria destacar l'omissió per part del traductor de «fa deu dies que no en tenen», informació rellevant per acabar d'emfasitzar la pobresa que passaven, tot i que no és crucial per entendre el missatge global del poema. Al vers següent, hi ha una amplificació de significat, perquè evidentment sembla ser que els llençols i les flassades són elements que conformen el llit, però el traductor va afegir «al catre en el cual se tienden». A continuació, el text català diu que només els queda un llençol i en castellà un «jergón en el que él se acuesta». Després de consultar el DRAE, la definició de *jergón* és: «colchón de paja, esparto o hierba y sin bastas» i Verdaguer recordem que escrivia llençols i flassades. En el mateix vers, sembla que hi ha una altra amplificació, «en el que él se acuesta», que suposem que està relacionat amb el fill. L'últim vers, com que és tan literal, no resulta confusionari.

---

ribarría en dos volums. (*Enciclopedia Espasa*, s. v.) També el trobem esmentat al *Catálogo del Fondo Histórico Vasco de la Biblioteca Universitaria de Deusto 1831-1939*. Bilbao: Universidad de Deusto, Biblioteca Universitaria, 2004, p. 178.

12. Vegeu-ne la traducció sencera a la Biblioteca de Catalunya, Verd. 10-VII-I, f. 48.

13. Cal tenir en compte que en català, Verdaguer empra onze quartetes heptasíl·labes, amb rima consonant ABAB.

Les traduccions durant el segle XX

En aquest apartat hi ha un feix de traduccions al castellà que, curiosament, comencen després de la mort de Jacint Verdaguer, amb versions fragmentàries i no gaire reeixides. No serà fins a l'arribada de dos poetes i erudits, Lluís Carles Viada i Lluch i Lluís Guarner, que podrem parlar d'una bona pila de traduccions fetes amb rigor literari.

Per començar, cal fer esment d'una traducció de «Per què canten les mares», que va sortir a la «Plana literaria de *El Adelanto*», publicada a Salamanca el dia 23 de juny de 1902, època 8a, any II, núm. 68, que sortia cada dilluns. Després de donar notícia de la mort del poeta català i de fer grans alabances de la seva obra, hi ha la traducció de «Per què canten les mares» [«Por qué cantan las madres»], feta per Cándido R. Pinilla.¹⁴ De fet, més que una traducció es podria dir que és una versió lliure del poema, ja que agafa la idea principal de l'original i la desenvolupa a la seva manera. Per exemple, quan l'original diu: «En lo piset més humil / del carreró de la Cera / canta una mare gentil / com aucell en primavera», la traducció: «En la boardilla mezquina / que le sirve de morada / canta con voz peregrina / una madre infortunada».¹⁵

En segon lloc, trobem dues versions fragmentàries lliures que volen expressar «con relativa fidelidad el pensamiento del autor», aparegudes a *Álbum Salón. Primera ilustración española en colores*, de 1902, de Barcelona, que, sota l'epígraf «Homenaje a Jacinto Verdaguer» es presenten en castellà i a la mateixa pàgina, nou traduccions de tros-

14. Cándido Rodríguez Pinilla (Ledesma, Salamanca 1856 - Salamanca, 1931). Des dels deu anys fou invident fet pel qual es formà al Colegio Nacional de Ciegos de Madrid. Va escriure sobretot poesia, amb composicions com *Memorias de un mártir, poema en cartas* (1888), amb un pròleg de Campoamor, *Venganza y castigo, leyenda salmantina* (1890), que, segons RABATÉ, Jean Claude. *1900 en Salamanca*. Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca, 1997, p. 273 «recibe un premio en el Certamen Literario, celebrado en Salamanca el 15 de septiembre de 1889», *Cantos de la noche* (1899) i *El poema de la tierra* (1914). Segons la referència suara citada, sembla ser que era amic íntim de Miguel de Unamuno. També va ser director del diari de Salamanca *El Castellano*. (*Enciclopedia Espasa*, s. v.)

15. Com que som conscients que aquesta traducció és de difícil accés, la reproduïrem a l'annex 1.

sos de poesies de Verdaguer, anònimes, dues de les quals del volum *Caritat*: «La mort de l'escolà» («La muerte del escolano») i «Per què canten les mares?» («¿Por qué cantan las madres?»). De fet, es tracta de traduccions lliures i en prosa de parts de poemes que prèviament havien estat seleccionades. A continuació, hi ha una pàgina dedicada a cada poesia, amb el fragment només en català i una pintura que les il·lustra. En el cas de «La mort de l'escolà» l'oli és del conegut pintor Arcadi Mas i Fontdevila¹⁶ i a «¿Por qué cantan las madres?» hi ha una pintura de Pablo Béjar.¹⁷ Són tan fragmentaris els versos escollits de cada poesia que a la primera només hi ha: «A Montserrat tot plora, / tot plora d'ahir ençà, / que allí a l'Escolania / s'és mort un escolà. [...] Sos companys de celda / lo duen a enterrar. [...] Lo cant de les absoltes / comencen a entonar.»¹⁸ Pel que fa a la segona poesia, el text que es conserva és força més llarg. De fet, manté de la primera a la tercera estrofa, se'n salta dues més, en reproduïx unes altres dues, n'omet una, n'escriu una altra, en treu una més i conserva l'última. En total, doncs, en reproduïx set i n'omet quatre. Com a valoració glo-

16. Arcadi Mas i Fontdevila (Barcelona, 1852 - Sitges, Garraf, 1934). Pintor. Estudià, amb la primera beca Fortuny, a Venècia, Roma, Nàpols i Capri. Adscrit a l'escola naturalista napolitana de Morelli, el 1885 participà en l'exposició del Centre d'Aquarel·listes de Barcelona. Obtingué primera medalla a l'Exposició Universal de Barcelona, el 1888, i una altra a la de Belles Arts del 1896, amb *Venite, adoremus*. Conjugà el localisme català amb els seus records napolitans. El 1928 li encarregaren un dels murals de la Sala de Sant Jordi, al Palau de la Generalitat de Barcelona. (*Enciclopèdia Catalana*, s. v.)

17. Pablo Antonio Béjar Novella (Barcelona, 1869 - Londres, 1920). Pintor, il·lustrador i dibuixant. Es va formar a l'Escola de Belles Arts de Barcelona i a la de San Fernando de Madrid. Després, va ampliar la formació a Roma. Com a pintor decoratiu destaquen les ornamentacions que va realitzar al Palau del marquès de Marianao i a la residència del marquès d'Alélla, totes dues a Barcelona. Va concórrer a l'Exposició de Belles Arts de Barcelona i a les Exposicions Nacionals de Belles Arts on va obtenir sengles mencions honorífiques l'any 1895 i el 1904, respectivament. Va participar com a il·lustrador d'*Álbum Salón*, de l'Editorial Seguí. L'any 1909 va viatjar a Amèrica i després a Londres, on va viure fins a la mort. (*Enciclopedia online del Museo del Prado*, s. v.)

18. Traducció: «Todo llora de ayer acá en Montserrat, porque en aquel monasterio ha muerto un escolano [...] A enterrar lo llevan sus compañeros de coro [...] Los cantos funerales comienzan a entonar». Noteu que al text original publicat per *Álbum Salón* l'últim vers és «comencen a entonar» i a les *Obres Completes de Jacint Verdaguer*, publicades per Ed. Proa, 2005 (Poesia, 1), p. 212 diuen «comencen d'entonar».

bal d'aquestes dues traduccions lliures, cal dir que si bé copen la idea principal del text original, és cert que passen per alt molts detalls que donen cos al poema, com ara la majoria de les imatges de «La mort de l'escolà» i algunes de «Per què canten les mares?». Malgrat això, no en té la culpa el traductor anònim, sinó qui va fer la selecció dels textos, tot i que podria haver estat la mateixa persona.

En penúltima instància, cal anunciar la traducció de «La mort de l'escolà» en castellà, publicada a *La Lectura Dominical*, de Madrid, el dia 18 de juny de 1927. La traducció s'integra dins d'un article titulat «En memoria de Verdaguer», sense signar, que conté l'explicació de l'homenatge que li va retre la capital espanyola en commemoració dels cinquanta anys de l'edició de *L'Atlàntida*, una breu pinzellada de la seva biobibliografia més rellevant i a continuació hi ha un títol, «La poesía de Verdaguer» i a sota «La mort de l'escolà», amb el text íntegre en català. A la pàgina següent, la 498, un cop presentat el text de sortida, hi ha un subtítol, «traducción libre» i després «La muerte del escolano»,¹⁹ que, en nota a peu de pàgina, insereix el text següent: «En el Monasterio de Montserrat se halla establecido con el nombre de *Escolanía* un coro de niños que practican la música religiosa y asisten a los actos de culto.» En aquest cas, com que es tracta d'una revista madrilenya és important l'explicació d'aquest xenisme, perquè si no hi hagués sigut, no s'hauria entès la temàtica del poema. La traducció és força fidel, en prosa i és presentada en cursiva. Malgrat ser bastant ajustada al text verdaguerià, a vegades ha de recórrer al mecanisme de l'adaptació, per poder fer entendre la totalitat del missatge al públic receptor. És el cas, per exemple, de la versió de «Lo cant de les absoltes», que el traductor anònim canvia per «el canto de difuntos». Sí que és veritat que es tracta del mateix sentit, però el lèxic emprat en els dos casos és diferent. També recorre al mecanisme de la modulació, per tant, de l'alteració del text original sense alterar-ne el significat, per exemple, exposarem els versos onzè i dotzè de la tercera estrofa, que en català es presenten d'aquesta manera: «lo segon vers que canten / se posen a plorar.» i el traductor gira així: «al llegar al segundo, el llanto les ahoga». En realitat, el text català i castellà tenen el mateix significat, però la manera d'expressar-lo és diferent.

19. Es reproduïx el text sencer a l'annex número 2.

Com a valoració global del text, caldria dir que és una traducció força fidel al poema de sortida, perquè si bé fa canvis com els que hem anunciat anteriorment o fa servir altres recursos, sobretot la compensació, per tant, el canvi de lloc dels elements de la frase, no podem parlar d'un text nou inspirat en el poema, sinó d'una versió castellana amb totes les imatges que Verdaguer proporciona i també el contingut del poema original íntegre. És per això que, més que una traducció lliure, s'hauria de considerar una traducció força ajustada al text d'origen.

En darrer lloc, i gràcies a l'aportació de M. Carme Bernal i Carme Rubio,²⁰ es té notícia d'una traducció d'«Amor de fill», feta per Manuel Ibarz.²¹ En aquest cas, es tracta d'una versió força lliure, si bé conserva majoritàriament el sentit de cada vers, però s'hi recrea. En algun cas, també hi ha canvis d'aquesta mena:

Quan se ve la matinada, / a la porta sent un colp; / si serà l'infant
que espera?, / si serà l'infant o no? / És l'infant de ses entranyes, /
mes lo duen dos pastors / sobre un feix de llenya seca, / no tan seca
com son cos!

I, en contraposició, la traducció castellana és:

Al primer rayo de alba / con seco y lúgubre son / a su puerta siente
un golpe / que renueva su temblor. / ¿Será el hijo a quien espera?
/ ¿Será el desdichado, o no? / Él és [sic]; mas llega aterido / en los
brazos de un pastor, / sobre el haz de leña seca / que en el bosque
recogió.

Aquestes dues mostres de l'original i la traducció il·lustren la interpretació del traductor a l'hora de versionar el text en castellà, ja que, com en d'altres passatges del poema, dóna més importància a fets que Verdaguer narra de passada (per exemple, la inserció de «que renueva su temblor»). En el text suara citat, hi ha un cas força curiós: sembla que el traductor omet la dada del nombre de pastors

20. BERNAL, M. Carme; RUBIO, Carme. «Jacint Verdaguer i la legitimació del cànon literari català a través de les publicacions adreçades als infants en el primer terç del segle XX*». *Anuari Verdaguer*, 18, 2010, p. 70-71.

21. IBARZ, Manuel. *Hojas literarias para niños / escogidas y ordenadas por Manuel Ibarz*. [Girona]: Dalmau Carles, Pla, 1930, 7a ed, p. 46-47.

que entren a casa de la mare a tornar-li el fill, ja que passa de dos — a l'original de Verdaguer— a un. De fet, però, aquest canvi no afecta l'argument de la composició. En el cas de la traducció, als quatre primers versos del poema sembla que queda confusió el subjecte de l'acció:

Una viuda vella i pobra / s'està morint de fredor; / son nin voldria
escalfar-la / no té llenya per fer foc.

En aquest cas, és clar que és el nin qui voldria escalfar la viuda, però no té llenya per fer foc. Però, en castellà, Ibarz diu:

Tiritando está de frío, / junto al hijo de su amor, / la pobre viuda, y
no tiene / leña que echar al fogón.

Aquí sembla que qui no té llenya és la vídua, mentre que a l'altre cas sembla que sigui el nin. En realitat, però, es tracta d'un fragment aïllat que no afecta el sentit global del poema. Com a valoració general, es conserva totalment l'esperit del poema, si bé sembla que el traductor hi amplifica versos, per facilitar-ne la comprensió. Tant és així que, de fet, la composició original de Verdaguer consta de 46 versos i la traducció d'Ibarz, de 52.

Lluís Carles Viada i Lluch

(Barcelona, 1863 - 1938). Poeta, periodista i erudit, d'expressió sobretot castellana. Va ser redactor d'*El Correo Catalán* i director de *La Hormiga de Oro* i d'*El Sarriánés*. Gran entusiasta de Verdaguer i editor de diversos escrits inèdits del poeta, escriví bàsicament en castellà i li traduí un gran feix de poesies, d'entre les quals set de *Caritat*, al volum inèdit, manuscrit i gairebé compilat *Poesías escogidas* (Ms. 1533 de la BC), de 249 pàgines. Algunes d'aquestes composicions, totes en castellà i totes de Verdaguer (també conté una biografia del poeta), foren publicades i, de fet, quan és així, Viada en lloc d'escriure-les a mà hi insereix la traducció mecanografiada, tot i que gairebé mai hi indica la referència bibliogràfica, fet que en dificulta la investigació. Pel que fa a *Caritat*, hi trobem set traduccions al castellà de

«Lo cego d'Alhama» («El ciego de Alhama»), «La mort del rossinyol» («La muerte del ruiseñor»), «La mort de l'escolà» («La muerte del escolán»), «La cegueta» («La cieguecilla»), «Amor de mare» («Amor de madre»), «A la mort de D. Antoni López» («En la muerte de D. Antonio López»), i «La ginestaire» («La retamera»).

D'aquestes poesies que s'acaben d'esmentar, n'hi ha una que fou publicada i que inserí el mateix Viada al seu llibre.²² Es tracta de «La cegueta»,²³ traduïda per ell com «La cieguecilla», que va sortir a la llum en forma de llibret musical a Barcelona, estampat pel Sindicato Musical Barcelonés Dotésio, Editorial de Música, amb adaptació musical de Robert Goberna.²⁴ El fulletó, de 7 pàgines, està compost de portada, que presenta la peça musical dient que es tracta d'un «Solo per Soprano ab acompanyament de piano» amb una il·lustració d'una dona cega amb un bastó i acompanyada d'un gos. A la pàgina següent hi ha la traducció castellana de Viada i Lluch i posteriorment la partitura, que només conté el text en català a sota dels pentagrames. Finalment, trobem la contraportada amb anuncis dels editors.

Valoració general de les traduccions de Lluís Carles Viada i Lluch

Les traduccions, en general, conserven totalment el contingut del text original, però es dedueix que en lloc de girar el text paraula per paraula, ho fa sentit per sentit. Tant és així que, per exemple, a la tercera estrofa del poema «La cegueta», Verdaguer diu: «No veu los lliris, ni les estrelles, / lo sec desembre, ni el maig florit / vint anys que s'obren, ai!, ses parpelles, / i encara és nit!» i en canvi Viada: «No ve de mayo la lozanía / ni de diciembre ve la aridez: / para ella siempre

22. Noteu que al seu llibre, *Poesías escogidas*, Viada insereix esmenes a aquesta poesia ja publicada.

23. Biblioteca de Catalunya, M 4952/35. El catàleg de la BC situa aquest llibret sense data específica a la primera dècada de 1900. No hem trobat cap altra font que datés aquest document. Sí que se'n detalla el preu, 2,50 pessetes.

24. (Barcelona, 1859 - 1934). Compositor i organista. Fou mestre de capella de la Concepció de Barcelona (1894), i crític musical de *Las Noticias*. Escriví nombroses obres religioses, de música de cambra i cançons. Publicà el mètode *El órgano moderno*. (*Enciclopèdia Catalana*, s. v.)

la noche, el día, / son lobreguez.» Dient gairebé el mateix, doncs, no empra els mateixos mots traduïts, sinó que en fa servir d'altres, encara que agafi idees dels versos posteriors o, fins i tot, n'ometi algun.

Més enllà d'això, es nota que Viada era poeta, bon coneixedor de les llengües tant de partida com d'arribada i, a més, seguidor d'aquells que proclamaven que les traduccions s'havien de fixar més en la forma que no pas en el contingut. No obstant això, en algun poema, per cenyir-se tant com podia a l'esquema sil·làbic, ha de ser el més literal possible, com ara a «Lo cego d'Alhama», que Verdaguer comença així: «Tot ho ha perdut / lo cego d'Alhama, / son hort sempre verd, / son hort i sa casa,» i Viada: «Todo lo ha perdido / el ciego de Alhama, / su huerto verdoso / su huerto y su casa». De fet, en aquest petit exemple, només hi ha una traducció no literal, de «son hort sempre verd» a «su huerto verdoso», per adaptar-se a les síl·labes corresponents.

Finalment, cal notar que, encara que de manera força aïllada, trobem modulacions, és a dir, l'alteració del contingut literal del text d'arribada (de «La mort de l'escolà», v. 13-17), «Té el violí a l'esquerra / que solia tocar, / lo violí a l'esquerra, / l'arquet a l'altra mà». La traducció: «El violín sonoro / su zurda empuña, y ha / en su derecha el arco / en acto de tocar». De fet, Verdaguer no esmenta en cap moment que l'arquet estigués «en acto de tocar», per tant, sembla que això seria una amplificació.

Lluís Guarner i Pérez

(València, 1902 - 1986). Poeta, assagista i traductor. Gran admirador de Verdaguer, en confeccionà nou antologies poètiques,²⁵ *Las mejores poesías* (recull 15 poemes de Guarner, si bé aquesta antologia aplega versions d'altres traductors, com el comte de Cedillo o Francisco Díaz Carmona),²⁶ *Sus mejores versos* (67 poemes),²⁷ *Poe-*

25. Per a més informació, vegeu MILLÓN, Joan Antoni. «Jacint Verdaguer en l'obra de Lluís Guarner». *Anuari Verdaguer 2002*, p. 551-569.

26. Barcelona: Cervantes, 1925. (LMP)

27. Madrid: Los poetas, 1928. (SMV)

sías líricas (93 poemes),²⁸ *Antología lírica* (183 poemes),²⁹ *Antología lírica* (198 poemes),³⁰ *Poesías líricas* (150 poemes),³¹ *Poesías épicas* (89 poemes),³² *Antología poética* (396 poemes),³³ *Poesías escogidas*,³⁴ *Antología de su lírica* (180 poemes).³⁵

Joan Antoni Millón, el millor estudiós de Lluís Guarner, a l'*Anuari Verdaguer 2002*,³⁶ repassa les traduccions i les relaciona amb cadascun dels llibres de Verdaguer. Aquest article serà, de fet, la base per realitzar una aproximació a les traduccions verdaguerianes de Guarner.³⁷ Millón explica que el poeta valencià tenia un «tracte continuat i gairebé obsessiu cap a Verdaguer».³⁸ Sembla ser que aquesta admiració va ser la causa per la qual va traduir-li una gran quantitat de poemes al castellà.

Ultra això, Millón afirma que «la traducció suposa en Guarner una pràctica que recorre tota la seva vida literària». Tant és així que, a part de les deu antologies esmentades anteriorment, l'autor de l'article assenyala que encara es conserva un recull inèdit titulat «El poeta de Catalunya», que havia de publicar l'editorial Fama l'any 1945 i que actualment el custodia l'arxiu Guarner.³⁹ Segons aquest article, «la traducció de Verdaguer la comença Guarner a la segona meitat de 1920. [...] Sabem que la primera publicació la realitza el 1925 quan [...] s'edita el llibre *Jacinto Verdaguer*, de la col·lecció "Las

28. París: Librería de la vda. de C. Bouret, 1928. (PLI)

29. Madrid: CIAP, 1929. (AL)

30. Barcelona, Maucci, 1930. (AL*)

31. Madrid: Fax, 1930. (PL)

32. Madrid: Fax, 1930. (PE)

33. Madrid: Aguilar, 1944 (1), 1960 (2). (AP)

34. Madrid: Librería y Casa Editorial Hernando, 1936. No se'n conserva cap exemplar a Catalunya i, per tant, no es tindrà en consideració, com tampoc ho fa Millón. Referència extreta de «Bibliografía General de Jacint Verdaguer. IV. Traduccions», *op. cit.*, p. 1536.

35. Madrid: Espasa-Calpe, 1974. (ASL).

36. MILLÓN, Joan Antoni. «Jacint Verdaguer en l'obra de Lluís Guarner». *Anuari Verdaguer 2002*, p. 551-569.

37. També ens valdrem de l'article signat per PINYOL, Ramon i QUER, Pere. «Les traduccions al castellà de les obres de Verdaguer. Una aproximació». *Anuari Verdaguer 2002*, p. 369-381.

38. MILLÓN, Joan Antoni. *op. cit.*, p. 554.

39. MILLÓN, Joan Antoni. *op. cit.*, p. 555.

mejores poesías (líricas) de los mejores poetas, núm. 52”». ⁴⁰ Aquesta afirmació és reveladora, ja que, de fet, sembla ser que va trigar deu anys a publicar gran part dels poemes, perquè la majoria de les antologies són d'entre 1928 i 1930 (a excepció de *Poesías escogidas* de 1936, *Antología poética* de 1944 i d'*Antología de su lírica* de 1974). Cal recordar que Guarner va traduir Verdaguer durant més de 40 anys i, per tant, va revisar les seves versions a fons al llarg del temps.

Recepció de les antologies de Guarner a *La Vanguardia*

A continuació anirem fent tastets de la recepció de les obres de Guarner a *La Vanguardia*. Noteu que totes les ressenyes elogien el traductor i, conseqüentment, Verdaguer.

L'any 1928, va sortir publicat *Sus mejores versos*, que és la primera antologia que recull poemes de *Caritat*. Concretament, en trobem tres: «El ciego de Alhama», «En Comillas» i «¿Por qué?». Aquest últim és una quarteta sense títol a l'original i que el primer vers fa així: «— Per què el Déu de la pau permet la guerra?».

Justament d'aquesta antologia se'n va ocupar *La Vanguardia*, de 28 de desembre de 1928, en un article sense signar que afirma:

Su traductor señor Guarner, a la vez que demuestra conocer a fondo la lengua catalana, viste la traducción con ropaje castellano amplio, holgado, rico y fielmente hasta donde lo permite el metro de cada composición.

Un any després sortia publicada a Madrid una *Antología lírica* (que recull cinc poemes de *Caritat*: «Amor», «El ciego de Alhama», «En Comillas», «¿Por qué?» i «¿Por qué cantan las mardres?»). *La Vanguardia*, de 25 de gener de 1929, li va dedicar una ressenya, anònima, de la qual destaquem aquest fragment:

El traductor presenta toda la rica gama de poesía lírica de nuestro gran poeta, de tal manera dispuesta que el lector no solamente puede saborear una selección de cuanto de bueno ha producido Verdaguer, sino que en unas notas que anteceden a las poesías de cada una de

40. MILLÓN, Joan Antoni. *op. cit.*, p. 553.

las obras de donde proceden, da el señor Guarner indicación de la naturaleza del libro y de las traducciones de que ha sido objeto.

L'any següent, publicà *Poesías Líricas* (1930), que aplega nou dels deu poemes de *Caritat* que Guarner traduï (la que fa deu és «La mort de l'escolà»):⁴¹ «Amor», «Amor de madre», «El ciego de Alhama», «El cura de Vilanova», «En Comillas», «¡Ingratitud!», «La niebla», «¿Por qué?» i «¿Por qué cantan las madres?». D'aquesta obra també se'n va ocupar *La Vanguardia* (8/12/1933), conjuntament amb una altra antologia verdagueriana de Guarner, *Poesías épicas* (sense cap poema de *Caritat*), que entre altres coses, diu:

En esto de las traducciones verdaguerianas, son varios los poetas que han sentido la tentación de vertir en castellano los versos de nuestro poeta, a partir de Badenes, Muñoz Pabón, Canella, Eijan; valenciano, andaluz, castellano y gallego, respectivamente y entre todos ellos, nosotros colocaríamos en primer término las del traductor de estos dos tomos don Luis Guarner, que tiempo ha que se ha dado a estudiar la producción verdagueriana, acabando por ofrecernos piezas tan redondeadas como algunos «Idilios» y poesías místicas que no tienen nada que desear.

Com és sabut, el camp de la traducció poètica és embardissat i, de fet, Verdaguer sempre que traduïa optava per la prosa, com en el cas de la traducció de *Nerto*, de Frederic Mistral.⁴² A tall d'anècdota, cal recordar les dificultats que va tenir Francisco Díaz Carmona per traduir *L'Atlàntida* en vers, quan s'adonà que «Con cierta vergüenza vi el anuncio de la traducción de V. en prosa del poema de Mistral *Nerto*. Y me dije ¡Qué osadía en verso *La Atlántida*! Fue un pecado que conocí tarde y que sólo la extrema bondad de un leal amigo puede dispensar.» (carta de l'1 de març de 1888).⁴³

41. «La mort de l'escolà» va ser publicada per primera vegada al llibre CALZADA ALABEDRA, Esteve. *La mort de l'escolà: Llegendes, història i anècdota*. Barcelona: Ed. Millà, 1955, p. 125, per gentilesa d'Isidre Magriñà, a qui el poeta valencià dedicà la traducció. Posteriorment, Guarner va publicar la poesia a *Antología de su lírica* (1974).

42. Vegeu *Epistolari de Jacint Verdaguer*, vol. IV, p. 252, carta 455, en què Verdaguer explica a Mistral: «La he traduïda en prosa [*Nerto*] perquè'ls lletrats vejan la analogia y germanor de nostres dues llengües».

43. Carta 178 del Fons Verdaguer Panadès, inèdita.

Comparació dels poemes

Si comparem tots els poemes de *Caritat* traduïts per Guarner, veiem que d'entrada hi ha diferències força notòries entre les edicions, sobretot de forma, de lèxic, modulacions, compensacions, transposicions, canvis de puntuació i canvis de temps verbal.

Forma: «En Comillas» és un exemple il·lustratiu del canvi de forma. Si bé Verdaguer disposa el poema en sis estrofes de quatre versos decasíl·labs cadascuna, a SMV Guarner converteix la poesia en versos alexandrins de quatre estrofes, la primera de quatre versos, la segona de cinc, la tercera d'onze i l'última de quatre. En canvi, a PL, AL*, AP, ASL el poema està compost de sis estrofes de quatre versos alexandrins cadascuna i a AL la tercera i la quarta estrofa van juntes. Així, doncs, la distribució de les estrofes i l'esquema sil·làbic que hi ha a SMV van ser esmenats a les antologies posteriors.

Lèxic: Al vers número dinou del poema «Amor» hi ha un canvi de lèxic singular: mentre que a AL i a AL* és «como ríe el zéfiro», a PL (que recordem que és del mateix any que AL*, 1930) hi ha «cual brisa que ríe» i a AP (1944) «y cual ríe el zéfiro». En català és «i el zèfir que riu».

- Adjectius: al tercer vers de la tercera estrofa d'«Amor» trobem un canvi d'un adjectiu per un altre, que li deu semblar més adient. Passa d'«es mi laúd pequeño» (AL i AL*) a «es mi laúd pobre» (AP i PL)].

- Verbs: canvi d'un verb per un altre a l'últim vers de «La niebla». A AP i PL diu «les torna la vida» i, en canvi, a ASL diu «les vuelve la vida».

- Determinants: a l'últim vers de la primera estrofa de «¿Por qué cantan las madres?» trobem una modificació de determinants (un numeral per un article), a AL* i AL diu «un pájaro en primavera» i, en canvi, a PL, AP i ASL diu «el pájaro en primavera».

- Diminutius: al tercer vers de «¿Por qué cantan las madres?», a AL, AL*, AP i ASL diu «abrazando al tierno hijo», mentre que a PL hi ha «abrazando al tierno hijito».

- Substantius: al primer vers de la tercera estrofa de «¿Por qué cantan las madres?», trobem «su pobre esposo está enfermo» a totes

les antologies, inclosa ASL, menys a AL que en lloc d'«enfermo» diu «herido».⁴⁴

Modulació: Al mateix poema, a l'últim vers de la tercera estrofa, diu «por sacar el hambre fuera» (AL* i AL). En canvi, a PL, AP i ASL diu «para aliviar la miseria».⁴⁵

Compensació: Implica un canvi de lloc respecte al text original. Al primer vers del poema «Amor», a AL* i a AL diu així: «Hermoso Jesús» i, en canvi, a PL i AP, «Jesusito hermoso». Trobem una altra compensació a la cinquena estrofa de «¿Por qué cantan las madres?» en l'adverbi «también». A PL, ASL i AP el vers diu: «el furgón tam-bién se empeña», mentre que a AL i AL*, l'adverbi va a davant.

Puntuació: són les més abundants, però les més insignificants, perquè no modifiquen el sentit del text en qüestió. Per exemple, a «Lo rector de Vilanova» trobem dos versos a PL que diuen així: «creen que bajan del cielo, / y si no bajan, lo piensan». Aquestes comes que estan marcades no són presents a AP.

«Ingratitud» també té cinc diferències entre AP i PL pel que fa a la puntuació. Un petit exemple és: «al que, icobarde!, siempre batalla de traidor» (PL). Aquestes dues comes tampoc són a AP.

Canvis de temps verbal: l'últim vers d'«El ciego de Alhama», a AL*, AL, PL, SMV i AP hi ha «de aquellos que ama», mentre que a ASL, l'última antologia de Guarner, diu «de aquellos que amaba». Verdaguer diu: «d'aquells que tant aima», per tant, la traducció hauria de ser en present, no pas en passat, ja que sembla que faci entreveure que ja no els estima. Aquest és un cas aïllat de canvi força substancial, tot i que incideix en poca mesura al contingut del poema.

No hi ha cap diferència en tot el poema, per exemple, amb la quarteta decasíl·laba, sense títol original, que Guarner va titular «¿Por qué?» i que va traduir en dodecasíl·labs. És present a SMV, AL, AL*, PL, AP i ASL.

44. Noteu que en català Verdaguer diu: «Son espòs està ferit». (*Poesia, 1, op. cit.*, p. 295).

45. Verdaguer en aquest vers diu així: «per traure la fam a fora.» Si bé és veritat que quan es treu la fam a fora també s'alleuja la misèria. Per tant, de contingut no varia, però sí de lèxic.

Valoració general de les traduccions de Lluís Guarner

Lluís Guarner també era poeta i això es pot veure clarament a totes les composicions que va traduir de Verdaguer. En general, intenta ser el més literal possible. Hi ha vegades que canvia la distribució de les estrofes, com en el cas del poema «Amor», que originàriament és d'una sola estrofa de 24 versos i, en canvi, Guarner la modifica en quatre estrofes (dues de quatre versos, una de sis i una de deu). A «En Comillas» Verdaguer emprava versos decasíl·labs i Guarner l'adapta amb versos alexandrins, de catorze síl·labes, per tradició castellana. És per això que en aquest poema trobem moltíssimes addicions, per requeriment sil·làbic.

Consideracions finals

Com a colofó d'aquest article, només cal esmentar que de les 36 poesies que conformen el volum *Caritat*, les traduccions al castellà són 15 i només dues van publicar-se abans del traspàs de Verdaguer, cosa que denota que els seus llibres seguien essent populars després de la seva mort. Ultra aquestes xifres, cal recordar que la majoria dels traductors de *Caritat* al castellà eren poetes amb un bagatge intel·lectual notable i tots treballaven empesos per una gran estima cap a l'autor original. Si bé, tal com s'esmenta al començament, resulta força sorprenent que un llibre tan vinculat amb Andalusia no es traduís íntegrament, el Dr. Ramon Pinyol explica que podria ser perquè la temàtica del llibre no és andalusa pròpiament, encara que els beneficis del llibre anessin destinats al poble andalús. I ja per concloure, només un apunt i és que Viada i Trullol i Plana sí que conegueren Verdaguer, però Guarner ja no, perquè va néixer precisament l'any de la mort del poeta de Folgueroles.

Annex I

PORQUÉ CANTAN LAS MADRES

En la boardilla mezquina
que le sirve de morada,
canta con voz peregrina
una madre infortunada.

Tan dulce y grato es el són
de su voz halagadora,
que escuchando la canción
el niño calla y no llora.

El padre, enfermo del pecho,
yace en un jergón tendido,
únicos restos de un lecho
que fué empeñado, ó vendido.

Apagado está el hogar,
que no hay leña que encencer:
poco falta que vender,
nada queda que empeñar.

Un pedazo de pan duro,
un cántaro de agua fría,
son el sustento seguro
con que cuentan para el día.

Pero en tan mísero estado,
aún conservan y defienden
un solo objeto sagrado
que empeñarán si no venden.

Cuna no tiene el pequeño,
ni el enfermo lecho blando,
y con su trono halagüeño
sigue la madre cantando.

¿Por qué tu, mi esposa fiel,
él le dice, por qué cantas,
cuando es mi mal tan cruel
y nuestras desdichas tantas?

Desierto está nuestro hogar,
que fué en tiempos blando nido,
empeñado el podre ajuar
con tanto afán adquirido.

Sólo, para mi consuelo,
nos queda esta hermosa cruz,
con la que parece el cielo

mandarme un rayo de luz.
 Inútil y enfermo estoy,
 y con pasos de agonía
 buscando á la muerte voy;
 pero no sin compañía.
 ¡Ay!, ¿entonces qué será
 de este nuestro pequeñuelo?
 En el mundo quedará
 sin otro amor que el del cielo.
 ¿Y tú cantas todavía?
 ¡Ay!, si aún quieres que te adore,
 Dime por qué, esposa mía.
 —Porque nuestro hijo no lllore.

Traducció: Cándido R. Pinilla.

Annex 2

LA MUERTE DEL ESCOLANO

Todo llora en Montserrat; todo llora allí porque en la Escolanía ha muerto un escolano. La Escolanía es, ¡oh Virgen!, como vuestro palomar; ¿quién no llorará hoy a aquel que ayer os cantaba? —Ved qué hermoso está en la blanca cajita; parece un fresco lirio recién cortado. Tiene en la mano derecha el violín que solía tocar y el arco en la otra mano. Sus compañeros de coro le llevan a enterrar. El ruiñeñor canta su salmodia a lo lejos, y al ver a la Escolanía calla para escuchar. Comienzan a entonar el canto de difuntos; el primer versículo parece bajar del cielo; al llegar al segundo, el llanto les ahoga; el maestro les anima a seguir... las fuentes parecen ríos, y los ríos, mar. —¡Oh pajecillos de la Virgen! ¡Bien hacéis en llorar, porque aquel que mejor cantaba ahora va a ser enterrado! Los monjes lloran también; sólo canta un ermitaño, sintiendo cantar los ángeles, y entre ellos al nuevo hermano, pajarrillo que con las alas desplegadas se remonta al cielo. —Mientras él cantaba en los aires comenzó a sonar el violín.

Bibliografía

AGUIRRE, José Luis. *Luis Guarnier: 1902-1986: nota biográfica y bibliográfica: in memoriam*. [Castelló de la Plana]: Sociedad Castellonense de Cultura, 1987, p. 109-115.

- AINAUD, Jordi; ESPUNYA, Anna; PUJOL, Dídac. *Manual de traducció anglès-català*. Vic: Eumo Editorial, 2003. (Biblioteca de Traducció i Interpretació; 9).
- BACARDÍ, Montserrat. «Lluís Guarner i Pérez» i MORERA, Montserrat. «Lluís Carles Viada i Lluch». A: BACARDÍ, Montserrat; GODAYOL, Pilar (dir.). *Diccionari de la traducció catalana*. Barcelona; Vic: Eumo Editorial, Universitat Atònoma de Barcelona, Universitat de les Illes Balears, Universitat Jaume I i Universitat de Vic, 2011, p. 256 i 575.
- Catálogo del Fondo Histórico Vasco de la Biblioteca Universitaria de Deusto 1831-1939*. Bilbao: Universidad de Deusto, Biblioteca Universitaria, 2004.
- CÒNSUL, Isidor. «Caritat». A: VERDAGUER, Jacint. *Totes les obres. Poesia, I*, a cura de MOLAS, Joaquim; CÒNSUL, Isidor. Barcelona: Proa, 2005, p. 285-364.
- Enciclopèdia Catalana* [en línia]. <www.encilopedia.cat>. Darrera consulta: 17 de desembre de 2011.
- Enciclopedia universal ilustrada europeo-americana*. Madrid: Espasa-Calpe, cop. [1908]-1930.
- Enciclopedia online del Museo del Prado*. [en línia]. <www.museodelprado.es/enciclopedia/enciclopedia-on-line/>. Darrera consulta: 7 de novembre de 2011.
- Epistolari de Jacint Verdaguer*, a cura de Joan Torrent i Fàbregas i Josep M. de Casacuberta, vol. IV i VII. Barcelona: Barcino, 1974, 1983.
- FERRI RAMÍREZ, Marc. «La persona». A: *La Casa Lluís Guarner: aproximació a l'escriptor i el seu entorn*. Sagunt: Fundació Bancaixa, 1998.
- GUARNER, Lluís. *Las mejores poesías*. Barcelona: Cervantes, 1925.
- . *Sus mejores versos*. Madrid: Los poetas, 1928.
- . *Poesías líricas*. Librería de la vda. de C. Bouret, Paris, 1928.
- . *Antología lírica*. Madrid: CIAP, 1929.
- . *Antología lírica*. Barcelona: Maucci, 1930.
- . *Poesías líricas*. Madrid: Fax, 1930.
- . *Poesías épicas*. Madrid: Fax, 1930.
- . *Antología poética*. Madrid: Aguilar, 1944 (1), 1960 (2)
- . «La mort de l'escolà a través de les traduccions. Al castellà». A:

- CALZADA ALABEDRA, Esteve. *La mort de l'escolà: Llegenda, història i anècdota*. Barcelona: Ed. Millà, 1955, p. 125.
- . *Antología de su lírica*. Madrid: Espasa-Calpe, 1974.
- MALDONADO ALMENAR, Joaquim. «De Lluís Guarner i el seu temps». *Homenatge a Lluís Guarner: 1902-1986*. [València]: Generalitat Valenciana. Consell Valencià de Cultura, 1988, p. 163-175.
- MIGUÉLEZ, Manuel F. *Verdaguer en Madrid*. Edició a càrrec de Luis González Ferreras. La Bañeza: Curueño, 2003.
- MILLÓN, Joan Antoni. «Jacint Verdaguer en l'obra de Lluís Guarner». *Anuari Verdaguer 2002*, p. 551-569.
- . *Lluís Guarner: El legado de una pasión literaria*. València: Generalitat Valenciana, conselleria de cultura, educació i esport, 2007.
- MONJAS, Manuel. *Documentos inéditos acerca de mosén Jacinto Verdaguer: su amistad con los agustinos del Escorial*. Barcelona: Juventud, 1933 (1); Palma de Mallorca: A. Sabater, 1935 (2) i Madrid: Editora Nacional, 1952 (3).
- PINYOL TORRENTS, Ramon; QUER, Pere. «Les traduccions al castellà de les obres de Verdaguer. Una aproximació». *Anuari Verdaguer 2002*, p. 369-381.
- PINYOL TORRENTS, Ramon; VERDAGUER, M. Àngels. «La recepció de Verdaguer a Itàlia». *Rassegna Iberistica*, núm. 88. Venècia: Bulzone Editore, p. 61-78.
- RABATÉ, Jean Claude. *1900 en Salamanca*. Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca, 1997.
- ROCAFIGUERA, Mercè de. *Biografia intel·lectual de Melcior de Palau, una aproximació*. Treball inèdit de recerca de màster, 20 de setembre de 2010.
- ROYO LATORRE, María Dolores. «Francisco Blanco García». A: ACERO YUS, Francisco; BAASNER, Frank. *Docientos críticos literarios en la España del siglo XIX*. Madrid / Darmstadt: Consejo Superior de Investigaciones científicas. Instituto de la lengua española / Wissenschaftliche buchgesellschaft, 2007, p. 145-146.
- VERDAGUER, Jacint. *Obres completes. Quarta edició*. Barcelona: Biblioteca Perenne, 1964.
- VERDAGUER, Jacint. «Caritat». A: *Totes les obres. Poesia, 2*, a cura de MOLAS, Joaquim; CÒNSUL, Isidor. Barcelona: Proa, 2005, p. 285-364.